

УДК 811.16+821.16

ISSN 1450-5061

Славистика

Књига XI (2007)

Уређивачки одбор:

др Петар Буњак, др Ксенија Кончаревић, др Верица Копривица,
др Богдан Косановић, др Софија Милорадовић,
др Богољуб Станковић, др Мирољуб М. Стојановић,
др Александар Терзић, Богдан Терзић, В. П. Гутков (Русија),
др Бранко Тошовић (Аустрија)

Главни уредник:
БОГОЉУБ СТАНКОВИЋ

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
Београд • 2007

ПРОЈЕКАТ ПРОУЧАВАЊА ПРЕВОДА СРПСКИХ РУКОПИСНИХ МИНЕЈА

У раду се указује на потребу систематичног проучавања превода српских рукописних минеја. Циљ ових истраживања је да се осветли однос између старијих и млађих превода минејског текста.

Кључне речи: српски рукописни минеји, проучавање превода, старији преводи, млађи преводи, ортографско-фонетски ниво, морфолошки ниво, синтаксички ниво, лексички ниво.

Прихватајући хришћанство из Византије, Срби су из Византије преузели и облике и садржину црквенога култа. Припремајући се за црквену мисију међу Словенима, словенски просветитељи Ћирило и Методије превели су на словенски језик Свето писмо и основне богослужбене књиге. Полазећи из Цариграда, Солунска Браћа су у словенске земље и цркве пренела облик култа и богослужења који је владао у цариградским срединама. Облик црквенога култа по цариградским правилима и византијска литургичка књижевност, присутна у поезији богослужбених књига, поред Светога писма и Житија светих, допринели су обликовању и богаћењу културне свести свеколиког словенског етноса.

Богослужбена поезија, иако дело одређеног аутора, који у састављање дела уноси свој израз, своје надахнуће, интелектуалне способности али и ограничења, не носи индивидуални карактер. Она је „надлична“, јер носи и изражава осећање читаве заједнице сабране на молитвеном скупу, богослужењу. Јер заједничко богослужење представља сабрање свих верних једнога места, париције, и има један заједнички циљ – прослављање Бога (о карактеру богослужбене песме види: Богдановић 1998, 235–241).

Заједничко богослужење, као један од видова црквенога култа, врши се у одређеним циклусима: дневним, седмичним, месечним, годишњим и пасхалним. Сви ови богослужбени циклуси отелотворени су у песничкој творевини црквенога ритуала познатој под називом *служба*. У структуру службе која се врши према одредбама црквеног „устава“ или типика, уграђују се комбинована читања из Светога писма и песничка „творенија“. Да би организација богослужења била заштићена од својевољних измена, створен је током времена канон литургичких целина и оних књижевних облика који улазе у састав тих целина. Ови књижевни облици сачувани су у богослужбеним књигама (Часослов, Октоих, Минеј, Триод, Јеванђелистар, Апостол и др.). Минеј, тема нашег проучавања, представник је, дакле, оне врсте књига које су непоходне за вршење црквеног богослужења.

Минеј је богослужбена књига која садржи службе светима или празницима, а разделена је према месецима у години на дванаест књига. Службе светима или празницима у минеју распоређене су према редоследу дана у месецу. У раном пе-

риоду историје богослужења коришћене су, углавном, три врсте минеја (Трифуновић 1990, 152; Лексикон 1999, 407–408): *служабни* или *месечни*, са службама за сваки дан у години; *йразнични*, настао као извод из служабног и садржи службе Господњим и Богородичиним празницима и већим светима; и *ојшшии*, који садржи опште службе и користио се за слављење успомене светих или догађаја из црквене историје који нису имали службу у служабном минеју. Служабни минеј је највише коришћен, а самим тим и превођен.

Минеј је свој облик, вероватно, добио у Цариграду у периоду VIII–IX или X века (Лексикон 1999, 408), у време процвата византијске црквене поезије (Трифуновић 1990, 151). Превод минеја на словенски језик извршен је крајем X или у првој половини XI века код Јужних Словена (Трифуновић 1990, 152). Најстарији до сада сачувани превод словенских минеја је руски превод служабних минеја за септембар–новембар, који су настали 1095–1097. године, а које је, уз студију о њима и читавој групи словенских минеја, издао Ватрослав Јагић (Јагић 1886). Најстарији сачувани минеј српске редакције је Братков минеј из тридесетих–четрдесетих година XIII века (Штављанин-Ђорђевић 1976, 21–40; Штављанин-Ђорђевић et al. 1986, 340–345).

Испитивања која се односе на проучавање текстова и језика старословенских и редакцијских споменика усмерена су углавном на јеванђељске и апостолске текстове. У прву, и до скоро једину, студију посвећену језику и преводу словенских минеја спада већ поменута студија В. Јагића. По њему, сви словенски служабни минеји имају два основна превода: старији, с почетка XI века, рађен вероватно у Бугарској, и млађи, с почетком друге половине XIV века, настао вероватно у тадашњим српским земљама. Он је установио и да су у старијем преводу присутне извесне мање исправке, а да је млађи превод бољи и прецизнији (Јагић 1886, СХХIII и даље). Јагићева истраживања превода словенских минеја настављају се нарочито у последњим деценијама XX века. Малик Мулић је изнео запажања о уметничком аспектима превода словенских минеја. Он је показао да најстарији преводи поседују велику уметничку вредност, као и да су први преводиоци давали себи већу слободу приликом превођења не само минејских текстова, него и осталих богослужбених текстова (Мулич 1970, 244–245). Љубица Штављанин-Ђорђевић износи у кратким цртама своја запажања о преводу најстаријег српског минеја – Братковог минеја, који је поредила с преводом Јагићевих минеја. Она указује да између њих постоје разлике, углавном лексичке природе. Разлике у новембарском делу Братковог минеја у односу на Јагићеве такве су природе да указују на извесну коректорску интервенцију, али које су чињене у границама старе редакције превода (Штављанин-Ђорђевић 1976, 38). У новије време, у оквиру својих истраживања структуре служби српских рукописних минеја, Т. Суботин износи и нове чињенице које су везане за истраживање превода истих (Суботин 1988–1989, 51–59).

Ове студије упућују на одређену проблематику везану за преводе, како словенских уопште, тако и српских минеја. Међутим, једном ширем и, можда, систематском проучавању превода минејских текстова још се није приступило. То нас

је и подстакло да приступимо осмишљавању и реализацији пројекта проучавања превода српских рукописних минеја.

Напред смо навели да је словенски превод минеја начињен крајем X или у првој половини XI века код Јужних Словена. Најстарији сачувани словенски минеји су минеји руске редакције из 1095–1097. године, а најстарији минеј српске редакције је Братков минеј из тридесетих-четрдесети година XIII века. У литератури је већ изнето мишљење да је у првој половини XIV века у Србији настао нови превод минеја или је извршена провера старих превода (Трифуновић 1990, 153). Питање је само у ком односу стоје нови преводи или исправљени стари преводи у поређењу с најстаријим преводима минејског текста. Анализа овог односа, по нашем мишљењу, може се вршити на ортографско-фонетском, морфолошком, синтаксичком и лексичком нивоу. При испитивању превода минејског текста треба имати у виду и избор богослужбених песама, односно, распоред и састав служби (по студитској или јерусалимској провенијенцији), или, другим речима, треба имати у виду текстолошку блискост минејских текстова који се упоређују.

Ова истраживања покрећу и питање грчких извора с којих су превођени српски минеји или упоређивани приликом ревизије превода, на чему је у науци и указано (Суботин 1988–1989, 57). Стога изучавање превода минеја треба посматрати у контексту проучавања читавог комплекса словенских богослужбених књига, које, сасвим сигурно, прате сваку промену у богослужбеној пракси. Промену богослужбеног поретка – регулисање богослужења типиком нове провенијенције – вероватно прати и „нови“ комплекс богослужбених књига, или бар дотеривање и допуњавање већ постојећих. Тирило и Методије су у Моравску кренули из Цариграда снабдевени боголужбеним књигама по правилима типика из цариградских средина. Логично је претпоставити да је први превод богослужбених књига на словенски језик пратио грчке оригинале цариградске провенијенције. Регулисање богослужења типичима друге провенијенције, у српској цркви Никодимовим из 1319. и Романовим из 1331. године, сигурно је донело извесне промене у саставу богослужбених књига а, вероватно, и у новонасталим преводима богослужбених књига. Као пример могу се навести рукописни минеји НБС 647 и Пећ 49 који су препуни маргиналних записа с богослужбеним садржајем, који су дописани у духу исправке ранијих превода или дотеривања према новим богослужбеним струјањима.

Но, да се вратимо језичким нивоима истраживања превода. Приликом ортографско-фонетских, морфолошких, синтаксичких и лексичких поређења узимани су обзир само значајнији основни елементи. Издајане су црте српске редакције старословенског језика, као и српске штокавске црте. Посебно је обрађена адаптација – фонетска и семантичка – појединих страних речи, првенствено грцизама, евидентирани су тзв. русизми. Пуна пажња је дата и употреби краћих и дужих придевских и партиципских облика, појави сложеница и свему другом што би могло указати како на преводиоца, његово порекло и место превођења, тако и на предлошке које је имао пред собом, у ком правцу се кретао нови превод, стил превода, контактна зона и уопште контекст у коме одређени превод настаје. Поред чисто лексичких разлика у обзир су узете и извесне текстолошке и синтаксичке разлике

(обележавање истог синтаксичког односа различитим падежним облицима, присуство посесивног датива, губљење двојине, падежних облика придева и партиципа у неодређеном виду, укрштање тврде и меке промене, удвајање заменица итд.) које би могле бити значајне за осветљење језика превода минијских текстова.

Ради илустрације наводим неколико примера. Примећује се у минијском тексту разноврсност употребе предлога: *отъ дше* (НБС 647) : *о дше* (НБС 5) : *дше* (САНУ 58). Синтаксичко-лексичка анализа може се применити на следећем примеру: *прѣходникъ вы/с/(тъ) земли* (НБС 647) : *прѣходникъ вы/с/(тъ) на земли* (САНУ 58) : *прѣшлѣцъ вы/с/(тъ) земли* (НБС 5). Обележавање истог синтаксичког односа различитим падежним облицима је евидентирано: *слѣнци оумѣмъ* – Лјд (НБС 5) : *слѣнци* (...) *размноомѣ* ∴ Дјд (Пећ 49). Лексичке разлике су најбројније: *кр(ь)/с/та* (НБС 647) : *дрѣво кр(ь)/с/ноу* (НБС 5), *красоты* (НБС 647) : *сласти* (НБС 5), *съ женоу* (НБС 647) : *съ подружнѣмъ* (НБС 5), *дѣтелѣ* (Јагић) : *дѣлателѣ* (Пећ 49), *искоренѣ* *льстѣное* *търниѣ* (Јагић) : *искоренѣ* *прѣлѣсти* *търниѣ* (НБС 646), *евангѣлиѣ* *изъ мѣстѣства* (НБС 647) : *блговѣстникъ изъ мѣстѣнице* (Уб 13), *въ моужьскѣи въразъ ризъ* (САНУ 58) : *въ моужскоу одеж/д/оу* (Пећ 49), *разлѣи* (Јагић) : *пролѣи* (НБС 5) : *излѣи* (НБС 646).

Приликом проучавања превода богослужбених текстова треба имати у виду чињеницу да они представљају посебан тип књижевног текста који има сопствене законе развоја у преводној традицији, а који нису увек сагласни са законима развоја превода ванбогослужбених текстова. Богослужбени текстови представљају „опое-тизовано“ богословље, учење Цркве и доживљај живота у Цркви који су изражени у виду поезије.

Проучавање превода минијских текстова показује да он представља резултат следовања првобитном преводу, који је пролазио кроз процес развоја и промене комплекса богослужбених књига. Нови превод је настајао на основу старијег, или је старији превод преношен у нови превод, с исправкама према грчком тексту. Тако се показује да на проучавање превода минијских текстова треба гледати у светлу интердисциплинарног проучавања читавог комплекса богослужбених књига, како њихове структуре, тако и језика и превода (на то упућују и студије штампане у зборнику: Преводите 2004).

ЦИТИРАНИ РУКОПИСИ

Јагић – Служабни минијеји за септембар-новембар, 11. век

НБС 647 – Братков минијеј – Служабни минијеј за септембар-новембар, друга четвртина 13. века (1234/1243.), Народна библиотека Србије

САНУ 58 – Служабни минијеј за септембар-новембар, 1320/1330., Архив САНУ

НБС 5 – Служабни минијеј за септембар-октобар, друга четвртина 14. века, Народна библиотека Србије

Пећ 49 – Служабни минијеј за септембар-новембар, средина 14. века

НБС 646 – Служабни минијеј за септембар-октобар, трећа четвртина 14. века, Народна библиотека Србије

Уб 13 – Служабни минеј за септембар, крај 14. века, Универзитетска библиотека у Београду

ЛИТЕРАТУРА

- Богдановић 1998 – Д. Богдановић, *Студије из српске средњовековне књижевности*, Београд 1998.
- Јагић 1886 – В. Јагичъ, *Служебные минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь в церковно-славянском переводе по русскимъ рукописямъ 1095–1097 г.*, С. Петербургъ 1886.
- Лексикон 1999 – *Лексикон српској средњеј века* (приредили С. Ћирковић, Р. Михалчић), Београд 1999.
- Мулич 1970 – М. Мулич, *К вопросу о художественном мастерстве в древнейших славянских переводах служебных миней.* – 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски, кн. 2, Скопје, 239–256.
- Преводите 2004 – *Преводите през XIV столетие на Балканите*, София 2004.
- Суботин 1988–1989 – Т. Суботин, *Канони у службама 1. септембра у најстаријим српским минејима XIII века.* – Археографски прилози, 10–11, Београд 1988–1989, стр. 51–59.
- Трифунковић 1990 – Ђ. Трифунковић, *Азбучник српских средњовековних књижевних њојмова*, Београд 1990.
- Штавланин-Ђорђевић 1976 – Љ. Штавланин-Ђорђевић, *Брајков минеј. Крајак њриказ.* – Зборник историје књижевности, 10, Београд 1976, стр. 21–40.
- Штавланин-Ђорђевић et al. 1986 – Љ. Штавланин – Ђорђевић, М. Гроздановић – Пајић, Л. Цернић, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, I, Београд 1986.

Зоран Ранкович

ПРОЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ПЕРЕВОДОВ СЕРБСКИХ РУКОПИСНЫХ МИНЕЙ

Резюме

Систематическое изучение переводов сербских рукописных Миней до сих пор еще не привлекало внимание специалистов, за исключением автора данной статьи, который начал заниматься разысканиями в области специфических особенностей переводных минейных текстов на фонетическом, орфографическом, морфологическом, синтаксическом и лексическом уровнях. Согласно первым проведенным нами анализам можно сказать, что в древнейших Минеях сохраняется старый перевод. В рукописях, датируемых первой половиной XIV века, уже наблюдаются некоторые небольшие отличия, тогда как с середины XIV века появляется, вероятно, новый перевод минейного текста, возникший, однако, на основании

уже существующего перевода. Развитие и усовершенствование переводов текстов сербских рукописных Миней, во всяком случае, следует рассматривать в контексте филологического изучения целого комплекса богослужбных книг.